

Бібліографічні посилання

1. Архив Государственного Совета. – СПб., 1869. – Т. 1.
2. **Бантыш-Каменский Н.** Историческое известие о возникшей в Польше унии с показанием начала и важнейших, в продолжении оной чрез века, приключений / Н. Бантыш-Каменский. – М., 1805.
3. Бумаги кн. Н. В. Репнина, за время управления его Литвою // Сборник Русского Исторического Общества (далее: СБРИО). – 1875. – Т. 16.
4. **Грибоедов А. С.** Сочинения / А. С. Грибоедов. – М., 1988.
5. **Гуковский Г.** Очерки по истории русской литературы XVIII в. / Г. Гуковский. – М.; Л., 1936.
6. **Дмитриев И. И.** Взгляд на мою жизнь / И. И. Дмитриев. – М., 1866.
7. **Мадариага де** Изабель. Россия в эпоху Екатерины Великой / И. де Мадариага. – М., 2002.
8. **Нольде Б.** Юрий Самарин и его время / Б. Нольде. – М., 2003.
9. **Носов Б. В.** Установление российского господства в Речи Посполитой / Б. В. Носов. – М., 2004.
10. **Остапчук О.** Язык и идентичность в ситуации полилингвизма: Правобережная Украина в первой трети XIX в. / О. Остапчук // Беларусь и Украина: История и культура Ежегодник.2004. – М., 2005. – С. 227–252.
11. Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. – СПб., 1830. – Т. 23.
12. **Погодин М. П.** Польский вопрос: Собрание рассуждений, записок и замечаний. 1831–1867 / М. П. Погодин. – М., 1868.
13. Рескрипты императрицы Екатерины Второй генералам Каховскому и Кречетникову и донесения их императрице // СБРИО. – СПб., 1885. – Т. 47.
14. Российский государственный исторический архив в Санкт-Петербурге (далее – РГИА). – Ф. 1263, оп. 1, д. 14.
15. РГИА. – Ф. 1281, оп. 11, д. 31.
16. РГИА. – Ф. 1286, оп. 1, д. 209.
17. РГИА. – Ф. 1341, оп. 1, д. 346.
18. **Стегний П. В.** Разделы Польши и дипломатия Екатерины II: 1772, 1793, 1795 / П. В. Стегний. – М., 2002.
19. **Тартаковский А. Г.** Военная публицистика 1812 года / А. Г. Тартаковский. – М., 1967.
20. **Фонвизин Д. И.** Собрание сочинений / Д. И. Фонвизин. – М.; Л., 1959. – Т. 2.
21. **Fleischhacker Н.** Russische Antworten auf die Polnische Frage, 1795–1917 / Н. Fleischhacker. – München-Berlin, 1941.
22. **Żytkowicz L.** Rządy Repnina na Litwie 1794–1797 / L. Żytkowicz. – Wilno, 1938.

Надійшла до редколегії 16.12.2010

УДК 94477(=411.16).061«18»

В. О. Яшин

Криворізький державний педагогічний університет

ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕРШОГО (ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКОГО) КОМІТЕТУ З ДОПОМОГИ ПОСТРАЖДАЛИМ ЄВРЕЯМ (1881–1882 рр.)

Розглянуто діяльність Єлисаветградського комітету допомоги нужденним євреям протягом 1881–1882 рр., першого з аналогічних за часом створення. За моральної та матеріальної підтримки євреїв з усіх губерній межі осілости, внутрішніх губерній імперії та європейського єврейства єлисаветградське єврейство швидко ліквідувало матеріальні наслідки погромів 1881 р. і відновило нормальну життєдіяльність громади.

Ключові слова: погроми, Єлисаветградський комітет, самопомога, внутрішньоєтнічні зв'язки, благодійність.

Рассмотрена деятельность Елисаветградского комитета помощи бедным евреям в 1881–1882 гг., первого из аналогичных по времени создания. При моральной и материальной поддержке евреев из всех губерний черты оседлости, внутренних губерний империи и европейского еврейства елисаветградское еврейство быстро ликвидировало материальные последствия погромов 1881 г. и возобновило нормальную жизнедеятельность общины.

Ключевые слова: погромы, Елисаветградский комитет, самопомощь, внутриэтнические связи, благотворительность.

The article exposes the activity of Yelisavetgrad Committee of the help to the poor Jews, during 1881–1882 first from similar at times creation. The activity of Yelisavetgrad society was the example how Jewish association without state mechanism of the protection, could extend old mechanism of self-help and profound new mechanism of self-help. It could remove difficult financial consequences of the massacres in 1881 and renew the normal life's work of the society.

Key words: pogroms, Yelisavetgrad Committee, self-help, internal ethnic copulas, charity.

Історія антиєврейських погромів 1880-х рр., протягом ХХ ст. і до нашого часу, часто піддавалася не стільки науковому дослідженню, скільки ставала жертвою наукових заборон та свідомих і несвідомих перекручень на догоду ідеологічним потребам. Тільки з 1960-х рр. у зарубіжній, переважно американській та ізраїльській, а з 1990-х рр., у вітчизняній історіографії відбулися позитивні зміни в дослідженні цього питання та почався процес подолання політично детермінованих дослідницьких обмежень.

Однак, до цього часу поза увагою науковців залишається процес ліквідації матеріальних наслідків (нанесеної шкоди), спричинених погромами. Між тим, дослідження цього питання видається актуальним із тих позицій, що воно проливає світло на характер, особливості і напрями зв'язків між окремими єврейськими громадами південноукраїнських земель, рештою громад межі осілости, громадами обох столиць і представниками європейського єврейства, що мали місце в критичний для південноукраїнського єврейства час, дає можливість глибше дослідити особливості міжетнічних процесів у регіоні, що відбувалися у другій половині ХІХ ст.

Прагнучи внести свій скромний внесок у заповнення цієї наукової прогалини, ми визначили основною метою статті встановити характер, зміст діяльності та роль першого за часом створення Єлисаветградського комітету в організації допомоги евреям, постраждалим унаслідок погромів 1881 р. Видається важливим також окреслити загальним чином напрями зв'язків комітету із впливовими лідерами єврейських громад і громадами одновірців інших місцевостей.

На жаль, історіографія винесеного нами в титул питання фактично відсутня. Побічна і безвідносна, єдиним реченням згадка про пожертвування місцевою владою Єлисаветграда коштів на користь постраждалих євреїв погромів міститься лише у дослідженні С. Лозинського 1929 р. [8, арк. 190]. Решта ранніх і теперішніх досліджень, що тим чи іншим чином стосуються погромних подій, залишають без уваги досліджувані нами процеси.

Джерельна база хоча і обмежується декількома архівними справами, що зберігаються в Державному архіві Кіровоградської області, але є достатньою для висвітлення питання. Насамперед, це протоколи засідань комітету, бухгалтерські документи (відомості виплати матеріальної допомоги, звіти, квитанції, розписки), листування з впливовими представниками єврейських громад Росії і Німеччини [2–6]. Нами використовувалися також матеріали статей лондонської «Таймз» 1881–1882 рр., присвячені погромним подіям у південноукраїнських землях [11].

Упродовж 15, 16 і 17 квітня 1881 р. в Єлисаветграді відбулися масові єврейські погроми – перші у хвилі «південних погромів» 1880-х рр. Оразу, як тільки

владі вдалося придушити заворушення, перед єврейською громадою міста поста-ло питання ліквідації наслідків погромів. До організації справи взялися свідомі, відповідальні і впливові її лідери.

Уже 20 квітня, ввечері, на квартирі лікаря Й. Цеткіна відбулося організацій-не зібрання ініціативної групи впливових представників елисаветградської єврей-ської громади, які утворили ядро створеного ними тоді ж «Комітету по збиранню добровільних пожертвувань на допомогу постраждалих від безладів євреїв Єли-саветграду» [5, арк. 1]. До групи засновників комітету увійшли лікарі Й. Цеткін, Загорський і Розенштейн, присяжні повірені Л. Покрасов і Беренштейн, купці Со-ломон, Семен і Абрам Рейсери (батько і двоє синів), Тарнопольський, Л. Шклов-ський, С. Гінзбург, Горфінкель (Гурфінкель), брати Григорій та Олександр Когон (Коган), купці Слободський і Золотарьов, днем пізніше – Йона (Йойна) Тьомкін, батько Володимира і Дмитра Тьомкіних, у майбутньому–відомих діячів ревізіо-ністського сіонізму.

22 квітня було обрано правління комітету у складі присяжного повіреного Беренштейна, лікаря Розенштейна, Троцького, Полянського та елисаветградсько-го міського рабина Г. Шапіро (Шапіра). Головою комітету було обрано присяж-ного повіреного Л. З. Покрасова, його заступником Загорського, скарбником – купця Григорія Леонтіївича Когона і секретарями Й. Цеткіна і Розенштейна [5, арк. 1]. У якості головного завдання комітету було визначено повне відновлення нормального повсякденного життя всіх постраждалих унаслідок погромів та від-новлення економічного статус-кво єврейської громади, що існувало до погромів.

Міська влада схвально зустріла створення комітету, а міський голова О. Па-шутін звернувся до губернатора О. С. Ерделі з листом, в якому прохав санкціону-вати створення комітету та його діяльність під безпосереднім керівництвом місь-кої думи [5, арк. 1]. Дозвіл було отримано, а від імені міської думи до фонду ко-мітету було внесено 1 тис. крб [5, арк. 11].

Із самого моменту створення комітет прагнув до залучення якомога більшої кількості благодійників, звернувшись за допомогою в Петербург до барона Гора-ція Гінцбурга, «чайного короля» В. Висоцького, в Москву до Самуїла Полякова, в Лондон до Мозеса Монтефіоре а також, у тому числі, через персональні внутріш-ньоетнічні зв'язки членів комітету до єврейських громад інших міст і містечок [5, арк. 16 зв.; 6, арк. 21–24, 30]. На жаль, незважаючи на зусилля комітету, неєврей-ське населення міста прохолодно поставилося до питання допомоги постражда-лим, але у напружений післяпогромний час іншого годі було й чекати.

Впливові столичні єврейські лідери швидко відгукнулися на заклики елиса-ветградських одновірців. Відповідь від В. Висоцького на звернення комітету при-йшла через місяць, 28 травня. У своєму листі на ім'я Г. Когона, В. Висоцький по-відомляв про відправку ним залізницею чотирьох пудів одягу, загальною вартіс-тю 500 крб [5, арк. 30–31]. Через два місяці, 29 липня, в черговому своєму листі, повідомляючи про надіслання чергової партії одягу, В. Висоцький одночас-но просив елисаветградський комітет опублікувати в часописах «Рассвет» і «Рус-ский еврей» повідомлення про його, Висоцького, матеріальну допомогу. Він та-кож просив надіслати ці публікації до нього офіційно, від імені елисаветградськ-ого комітету, щоби зробити в «Московских ведомостях» «повідомлення про над-ходження до Вас через мене речей» [6, арк. 52].

У травні на заклики елисаветградських євреїв про допомогу відгукнувся дам-ський комітет єврейського сирітського будинку в Санкт-Петербурзі. Члени комі-тету зібрали і надіслали до Єлисаветграда п'ять тюків старих і нових речей: одя-гу і білизни. Повідомлення про це містилося в листі, що надійшов від члена дам-ського комітету Катерини Зак [6, арк. 32]. Власне, це не лист, а невеличка, акурат-на, майже витончена листівка, написана дивовижно красивим жіночим почерком. Авторка листа Катерина Юліївна Зак (народжена Епштейн) була одночасно кузи-

ною і дружиною Абрама Ісаковича Зака, одного з найбагатших і найвпливовіших євреїв Росії, директора Петербурзького обліково-позичкового банку. Цікаво, що сестра Катерини Зак, Поліна (Пауліна) Венгерова (в шлюбі) у ХХ ст. стала відома як авторка однієї з найкращих книг мемуарів про життя єврейства межі осілості другої половини ХІХ ст. «Спогади бабусі», вперше виданої німецькою мовою у 1908–1910 рр. і лише позаминулого року перекладеної російською (українсько-го видання поки що немає) [1].

Самуїл Поляков надіслав у травні 1881 р. на адресу комітету 1839 крб 50 копійок, як можна судити з цієї суми, не тільки власних коштів. Пізніше ним було надіслано ще 500 крб [5, арк. 14]. Комітет звертався до С. Полякова також щодо надання можливості безкоштовного проїзду постраждалим до Одеси [5, арк. 3 зв.], але це питання не було вирішене позитивно. Протягом квітня–вересня 1881 р. із Єлисаветграда виїхало 105 євреїв, більшість з яких – до Кременчука, решта – в Ольвіополь, Миколаїв, Одесу, Черкаси, Олександрію, Новий Берислав, Новоукраїнку, Фундукліївку, Знам'янку і Балту. Проїзд постраждалих оплачувався із загальних залучених коштів комітету [6, арк. 6–6 зв., 77].

У якості невідкладної форми допомоги постраждалим євреям, у перші післяпогромні дні, коли кількість постраждалих була ще невідома, були запропоновані харчові видачі борошном і печеним хлібом. Після встановлення більш точної кількості постраждалих, з 27 квітня комітет перейшов до адресних грошових виплат, сума яких змінювалася в залежності від наявних у комітеті коштів [5, арк. 5]. У результаті вжитих енергійних заходів комітету вдалося запобігти виникненню голоду серед постраждалих і забезпечити їх коштами для щоденного харчування.

Із початку травня комітет перейшов до вирішення завдання відновлення економічного стану постраждалих «настільки, щоби вони могли займатися своєю справою» [5, арк. 6]. Передбачалося надання збільшеної матеріальної допомоги особам, у яких постраждало житло, торгівцям на відновлення торгівлі, ремісникам на відновлення втрачених знарядь праці та прикажчикам і меламедам, що втратили місце роботи [5, арк. 6]. Ремісникам і купцям, що втратили своє майно, комітет надавав допомогу від 10 до 50 крб сріблом, іноді і більше [6, арк. 13, 25–26]. Однак, не всі могли претендувати на допомогу. У протоколі № 9 від 3 травня зафіксовано рішення: «постановили не видавати допомогу тим, хто торгує горілкою» [6, арк. 7].

Організатори комітету ефективно використовували механізми внутрішньоєврейської взаємодопомоги. Коли стала відчуватися гостра нестача коштів, а жертви з інших місцевостей тимчасово знизилися, комітет, без зайвого сорому, знайшов за потрібне «запросити для пожертвувань» місцевих купців Давида Горського та В. і Є. Гольденбергів [5, арк. 10], адже за давніми традиціями взаємодопомоги благодійницька турбота про нужденних була обов'язком заможної верхівки єврейської громади.

Іншим варіантом стала закупівля товарів для потреб комітету із знижкою у одновірців. Гостронеобхідне для продуктивних роздач у перші після погромні дні борошно у купця Г. Л. Когона дешевше на 11 %. Останній, у свою чергу, закупив зерно для виготовлення цього борошна у одновірців Гріншпуна і Бершадського також із знижкою і такі закупки проводилися декілька разів [5, арк. 1–1 зв., 3 зв., 4]. Лікарі Цеткін, Загорський і Розенштейн погодилися видавати ліки безкоштовно, а провізор Гольдберг продавати ліки для постраждалих зі знижкою 40 % [5, арк. 2 зв.]. Ліс (дубові дрова) закуповувався у єврейського купця і активного благодійника Я. Френкеля із знижкою більше 30 % та доставкою за власний рахунок [6, арк. 3]. Скло було придбане через посередництво, аналогічного єлисаветградському, Київського єврейського комітету [5, арк. 19].

Пожертвування надходили щоденно і сума їх різнилася: від одного рубля, що надійшов від учня Полтавської гімназії Леві Резника, і до декількох сотень и ти-

сяч (як від барона Г. Гінцбурга) крб. Перше з пожертвувань, на суму 12 крб, надійшло від мешканця Одеси А. Гольденберга [5, арк. 4]. Про кожне надходження доповідалося на засіданнях комітету. Всі надходження ретельно реєструвалися, а касові книги щотижнево ревізувалися [5, арк. 12].

На середину травня потік пожертвувань вже був досить міцний. Так, якщо на 14 травня було залучено 19 696 крб благодійницьких внесків, то на 29 травня ця сума становила 21 581 крб. Лише за один день 14 травня на адресу комітету поступило 7 875 крб, у тому числі 1 тис. крб від Єлисаветградської міської думи і 5 тис. від барона Г. Гінцбурга [5, арк. 11, 13 зв.].

Благодійницькі внески надходили майже з усіх місцевостей, де мешкали євреї: з Одеси, Миколаєва, Києва, Бердичева, Херсона, Варшави (більше всього – 2 тис. крб), Полтави, Харкова, Галича Костромської губернії, Ростова-на-Дону, Москви і Петербурга і навіть Єкатеринбурга. Але, безперечно, найбільшим благодійником виступив барон Горацій Гінцбург. Усього ним було пожертвовано 33 тис. крб – спочатку 5 тис., потім 10 тис., потім ще 18 тис. крб, що, в цілому, становило на той час величезну суму [5, арк. 11, 14, 16].

Барон Гінцбург особисто адресував два свої листи єлисаветградському комітету. У першому своєму листі, датованому 29 травня 1881 р., барон просив комітет обов'язково «доставити як звіт про розподіл коштів, так і відомості про поточний стан справ у краї, ваші потреби, приблизний розмір допомоги, яка ще потрібна» [5, арк. 37]. Він висловлював сподівання, що цей «жахливий погром був останнім гонінням на євреїв», закликаючи членів комітету «і надалі працювати для загальної користі» [6, арк. 37].

У листі, від 12 червня 1881 р., підписаному банкіром А. Заком і бароном Г. Гінцбургом, повідомлялося про створення в Санкт-Петербурзі «у зв'язку із впливом значних пожертвувань на користь постраждалих на півдні євреїв» спеціального комітету для розподілу благодійницької допомоги [6, арк. 47]. У листі Г. Гінцбург і А. Зак наголошували на важливості відновлення дрібної торгівлі, а барон повідомляв про свій намір надіслати додатково ще 18 тис. крб [6, арк. 47].

Єлисаветградський комітет підтримував активні контакти також і з київським «Комітетом для допомоги євреям, постраждалим у результаті погромів», одеським «Комітетом для роздачі допомоги постраждалим євреям Новоросійського краю» та з представниками впливового німецького єврейства.

Комітет (скоріше за все, в особі Г. Когона, оскільки відповіді приходили на його ім'я), звернувся в Берлін, до представників відомого банкірського дому Блейхредерів [6, арк. 46], який фактично був відділенням паризького банку Ротшильдів, а сам Г. Блейхредер підтримував із Ротшильдами тісні стосунки. Специфічна ж цікавість Ротшильдів до європейської політики, особливо її екстремальних аспектів, була добре відома. Представник Блейхредербанка (на жаль, підпис у документі вкрай нерозбірливий) в короткому листі, відправленому наприкінці червня 1881 р., повідомляв про можливість відправлення грошей через один із петербурзьких банків [6, арк. 46].

Досить цікавим є ще один лист із Берліна, від імені «Берлінського комітету з допомоги нужденним євреям Росії», що надійшов у серпні того ж року за підписом «Carl Bernstein» [6, арк. 46]. Нами встановлено, що автором листа був Карл Ілліч Бернштейн (1842–1894), приват-доцент (з 1887 р. – професор) Берлінського університету. Уродженець Одеси, у 1864 р. він став першим євреєм, якому було дозволено захист докторської дисертації в Берлінському університеті. Карл Бернштейн був активним прихильником ідеї еміграції євреїв із Росії, а з 1881 р. брав активну участь у діяльності Берлінського колонізаційного комітету, що побічно слугує підтвердженням його авторства.

К. Бернштейн просив Г. Когона надати дані про кількість постраждалих, назви населених пунктів, де відбулися погроми, розмір нанесених збитків, стан і ха-

рактер допомоги постраждалим. Берлінський комітет цікавився принципами визначення кількості постраждалих і розподілу благодійницьких коштів, а також характером і обсягом зв'язків елісаветградського і петербурзького комітетів.

Берлінський комітет висловлювався щодо більш масштабного вирішення «єврейського питання» в Росії. К. Бернштейн, піднімаючи політичні питання, писав: «У нашому комітеті виникло питання, чи не буде доцільним тепер здійснити щось більше і радикальніше, що знищить коріння зла? Зрозуміло, спільно із західноєвропейськими і російськими комітетами допомоги. Головне в тому, щоби забезпечити російським євреям свободу пересування по всій країні і *можливість еміграції* (курсив наш – В. Я.). Як тільки буде виконано перше, слід приступати до другого. Питання в наступному: чи буде дозволена еміграція російським урядом?» (переклад з німецької наш – В. Я.). Карл Бернштейн запевняв Г. Когона в тому, що викладене в листі є офіційною точкою зору репрезентованої ним організації і закликав останнього до співпраці [6, арк. 39 зв.].

За нашими підрахунками, з 24 травня 1881 р. до 14 квітня 1882 р. елісаветградським комітетом була здійснена 4231 виплата постраждалим від погромів євреям на загальну суму 34 389 крб 65 копійок [6, арк. 13–22 зв.]. Кількість ордерів на виплати істотно перевищувала кількість осіб, що отримували допомогу, адже багато хто з постраждалих отримував по декілька виплат.

3 липня 1881 р. кількість і суми виплат постраждалим почали невпинно знижуватися, що було пов'язано із нормалізацією ситуації в єврейській громаді міста. Останні виплати постраждалим зафіксовані у квітні 1882 р. [4, арк. 22 зв.]. Однак, діяльність товариства продовжувалась і наявні гроші використовувалися на користь єврейської громади. На клопотання І. Тьомкіна, у вересні 1882 р. комітет виділив 500 крб «на облаштування класів у молитовному будинку», а за клопотанням Н. Тартаковського було виділено 300 крб на потреби ремісничого училища [6, арк. 56, 57].

За безкоштовною медичною допомогою, що її надавав цей комітет, звернулася незначна кількість постраждалих євреїв. За рахунок цього комітету із місцевої аптеки Гольдберга з 22 квітня до 30 квітня було видано ліків всього на 12 крб 53 копійки [6, арк. 27]. В період з 1 травня по 16 травня 1881 р. за медичною допомогою звернулося 12 осіб, що отримали ліків на 32 крб 80 копійок, в основному – різного роду мазей [6, арк. 1]. З огляду на дбайливе ставлення євреїв до стану свого здоров'я, наведені дані свідчать, що кількість осіб, фізично постраждалих унаслідок погрому, була незначна.

Слід сказати, що питання про реальну суму збитків від погрому є доволі заплутаним, а суми істотно перебільшеними. Під час роботи над цією статтею нами було встановлено, що першоджерелом публічного розповсюдження недостовірних відомостей була лондонська «Таймз». У 1881 р. в цьому виданні було вміщено серію статей, присвячених південноукраїнським погромам. Наступного, 1882 р., всі ці статті вийшли окремою збіркою під назвою «Persecution of the Jews in Russia» («Переслідування євреїв в Росії») [11]. Цікаво, що деякі відомості, опубліковані в лондонській газеті, в той час містилися лише в російських документах, помічених грифом «таємно».

«Таймз» писала, що під час Елісаветградського квітневого погрому 500 будинків і 100 магазинів було зруйновано, а всього на 2 мільйони крб власності пограбовано та знищено «500 houses and 100 shops were destroyed... the property destroyed and stolen was reckoned at two million roubles» [12, p. 4].

Через чверть століття у статті «Yelisavetgrad (Elisabethgrad)», уміщеній у «Jewish Encyclopedia» англомовного Нью-Йоркського видання 1906–1912 р. читаємо те ж саме: «500 houses and 100 shops were demolished; and 2,000,000 rubles worth of property was stolen or destroyed», але при цьому додавалося вже, що «багато хто був вбитий» [12, с. 592]. Ще двадцятьма роками пізніше Самуїл Лозинський, вже без уточнення джерела, писав: «євреї постраждали на 2 мільйони ру-

блів; зруйновано і пошкоджено було 418 будинків і 290 торговельних приміщень» [8, с. 190]. На жаль, ці помилкові відомості до цього часу мигтять у різних виданнях, які ми тут не вказуємо лише за браком часу і місця. Насправді ж, вказана цифра не підтверджується дослідженими нами іншими документами як вітчизняних, так і закордонних (російських) архівів [10; 3, арк. 1–153; 2, арк. 1–132; 9; 4, арк. 153], у кількості більше як 300, які не вказуються тут виключно за браком місця. Так, у доповіді Херсонської земської управи земському зібранню подана цифра *збитків по губернії*, встановлена *із слів самих постраждалих*, а саме 2 575 443 крб 75 копійок. Ця сума охоплює збитки у чотирьох містах, на двох станціях залізниці, у двох містечках, у 40 селищах і селах [7, с. 1183]. На нашу думку, сума декларованих збитків явно перебільшена, щонайменше, на два порядки і реальні збитки навряд чи становили більше як 30 000 крб. Єлисаветградський погром 15–16 квітня 1881 р. став лише початком великої хвилі погромів і вже на початку травня цього ж року допомога знадобилася євреям інших міст і містечок українського Півдня. На другому засіданні комітету 21 квітня Борис Когон повідомив про погроми в Голті і про необхідність тамтешнім «сімействам у кількості 150 надіслати крб 100». Доставити гроші голтським євреям погодився купець Гурфінкель [5, арк. 2–2, зв.], а шостого травня в Голту було відправлено ще 100 рублів із фонду Єлисаветградського комітету [6, арк. 11]. Також грошову допомогу в розмірі всього 300 крб сріблом отримали сім постраждалих євреїв села Верблюдка Олександрівського повіту [6, арк. 13].

Наприкінці 1881 – на початку 1882 р. за рішенням Єлисаветградського комітету було надіслано на допомогу варшавським євреям, постраждалим від погромів, 300 крб. Від імені Варшавського комітету подяку за це висловив у спеціальному листі від 25 січня (7 лютого) 1882 р. його голова генерал-лейтенант Н. Шерешевський [6, арк. 80]. Із середини літа 1881 р. засідання комітету практично припиняються. Якщо за квітень–серпень 1881 р. відбулося 32 засідання, то за період з вересня 1881 р. до 2 травня 1882 р. (дата останнього протоколу) всього лише 7 засідань, з проміжком часу іноді більше двох місяців між засіданнями. У квітні 1881 р. віддрукований у друкарні узагальнений звіт про діяльність комітету було передано до міської управи на її запит, куди було перенесено і місцезнаходження самого комітету [6, арк. 85].

У процесі дослідження архівних джерел нами не було знайдено свідчень щодо будь-якої помітної допомоги з боку неєврейської громади постраждалим євреям, окрім зазначеного вище внеску Єлисаветградської міської думи.

Висновки. 1. Єлисаветградський комітет став ефективним інструментом внутрішньоєврейської допомоги єврейській громаді одновірцям, постраждалим унаслідок погромів 1881 р.

2. Найбільшу організаційну і розпорядницьку роль у діяльності Єлисаветградського комітету, безперечно, відіграв купець Григорій Коган. Його особисті контакти і зв'язки з впливовими представниками єврейства в Росії і за кордоном забезпечили надходження достатнього обсягу коштів для забезпечення реалізації основних цілей діяльності комітету.

3. У процесі діяльності Єлисаветградського комітету виникали нові, розвивалися і набували об'єктивної форми зв'язки між єлисаветградською та іншими, територіально і державно відокремленими єврейськими громадами. Необхідною і достатньою умовою виникнення цих зв'язків було самоусвідомлення їх учасниками нерозривної внутрішньоєврейської єдності, що ставало ключовим аспектом у контексті формування модерних державницьких традицій єврейської нації.

Бібліографічні посилання

1. Венгерова П. Воспоминания бабушки. Очерки культурной истории евреев России в XIX веке / П. Венгерова; пер. с нем. Элла Венгерова. – М., 2003.

2. Державний архів Кіровоградської області (далі – ДАКО). – Ф. 18, Єлисаветградська міська дума, оп. 1, спр. 510. Розкладкова відомість податку з нерухомого майна на 1865 рік, на 132 аркушах.

3. ДАКО. – Ф. 78, Єлисаветградська міська дума, оп. 13, спр. 4. Розкладкова відомість податку з нерухомого майна в місті Єлисаветград, Херсонської губернії, 1875 рік, на 134 арк.

4. ДАКО. – Ф. 78, Єлисаветградська міська управа оп. 13, спр. 5, Розкладкові відомості податку з нерухомості в місті Єлисаветград, Херсонської губернії, 1874 р., на 153 арк.

5. ДАКО. – Ф. 78, оп. 13, спр. 7, Протоколи засідань комітетів по збиранню добровільних пожертвувань на користь постраждалих євреїв від погрому в місті Єлисаветграді (20 квітня 1881 – 2 травня 1882), на 23 аркушах.

6. ДАКО. – Ф. 78, оп. 13, спр. 8, Клопотання бідних євреїв, ухвали комітету допомоги бідним євреям про надання їм допомоги (16 травня 1881–25 січня 1883), на 88 арк.

7. Доклад Херсонской губернской земской управы Херсонскому губернскому земскому собранию очередной сессии 1881 года, 16-го октября 1881 года. // Труды губернских комиссий по еврейскому вопросу. Часть вторая. Губернии: Харьковская, Екатеринославская, Киевская, Таврическая, Вольнская, Бессарабская, Полтавская, Херсонская, с Одесским градоначальством и Подольская. – Спб., 1884. – паг. 1. – С. 1178–1202.

8. Лозинский С. Г. Социальные корни антисемитизма в средние века и в новое время / С. Г. Лозинский. – М., 1929.

9. Раскладка Высочайше утвержденной суммы налога с недвижимых имуществ Херсонской губернии между городами, местечками и посадами / Без автора // Херсонские губернские ведомости. – 1868. – 18 марта. – С. 36.

10. Російський державний історичний архів (Санкт-Петербург). – Ф. 821, Департамент духовних справ іноземних віросповідань, оп. 9, спр. 125, Переписка у справі антиєврейських заворушень, що були в Одеському генерал-губернаторстві, 1881 р, на 656 арк.

11. Persecution of the Jews of Russia 1881. Reprinted from the «Times», with Map and Appendix. – Lnd., 1882.

12. Yelisavetgrad (Elisabethgrad) // Jewish Encyclopedia; a descriptive record of the history, religion, literature and customs of the Jewish people from the earliest times to the present day / Prepared under the direction at Cyrus Adler (and others). Isidore Singer, Managing editor. – N.Y., 1901–1906. – Vol. 12. – P. 592.

Надійшла до редколегії 02.07.2009

УДК 343. 22(091)(477)«18»

Е. В. Долецький

Кримський гуманітарний університет (м. Ялта)

ЗЛОЧИННІСТЬ У ТАВРІЙСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ

ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ ст.

(аналіз даних кримінальної статистики)

З позицій повсякденної історії проаналізовано злочинне середовище Таврійської губернії ХІХ ст., а також зміст понять «злочинність» і «злочин» у той час. Розглянуто становий, віковий, статевий, національний, кримінально-правовий зрізи злочинності. Досліджено динаміка і характер злочинності Таврійської губернії ХІХ ст., причини і чинники її змін.

Ключові слова: злочинність, злочин, злочинне середовище, об'єкт злочину, станова статистика, становий зріз злочинності, віковий аналіз злочинності, національний склад злочинності, статевий склад злочинності, динаміка злочинності.

С позицій повседневной истории проанализирована преступная среда Таврической губернии ХІХ в., а также содержание понятий «преступность» и «преступ-